

ДОСКА ПОЧЕТА

BOARD OF HONOR

Научна статья

УДК 37(092)(571.54)

DOI 10.18101/3033-1310-2024-3-123-125

Багша, сэрэгшэ, эрдэмтэн Цей-Жаб Цыдыпович Цыдыповэй 105-жэлэй ойн баярые угтуулан

© **Ошоров Сергей Гармаевич**

хурган хүмүүжүүлгын ухаанай дэд-эрдэмтэн, доцент,

буриад болон эвенк филологийн танхимые даагша

Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ Буриадай гүрэнэй ехэ хургуули

Росси улас, 670000, Улаан-Үдэ хото, Смолиной гудамжа, 24-дэхи «а» байшан

oshorovsg@mail.ru

Аннотаци. Статья соо мэдээжэ эрдэмтэн, Буриадай ехэ хургуулиин элитэ багша профессор Ц. Ц. Цыдыповэй намтарайнь хуудаһууд, аяар 50-яад жэлэй туршада багшын ажал ябуулһаниинь, үндэр нэрэ зэргэтэй эрдэмтын хүдэлмэринүүд тон тодоор харуулагданхай. Профессорэй шэнжэлгэнүүдэй дүнгүүд мүнөөшье болотор хуралсалалай ябасада үргэнөөр хэрэглэгдэдэг. Цей-Жаб Цыдыповичэй 105 наһанайнь ушарта зорюулан энэ статья бэшэгдээ.

Шухала үгэнүүд: Цей-Жаб Цыдыпович Цыдыпов, профессор, фронтовик, эрдэмтэ, научна ажал ябуулга, багша, синтаксис.

Для цитирования

Ошоров С. Г. Багша, сэрэгшэ, эрдэмтэн Цей-Жаб Цыдыпович Цыдыповэй 105-жэлэй ойн баярые угтуулан // Буриад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2024. Дугаар 3. Н. 123–125.

Буриадай АССР-эй эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша, РСФСР-эй арадай гэгээрэлэй отличник, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор Цей-Жаб Цыдыпович Цыдыповэй түрэнхөөр 105 наһанайнь ой гүйсэбэ. Энэ үндэр наһанайнгаа аяар 50 тэбхэр жэлые багшын ажалда буриад хэлэнэй орёо шухала асуудалнуудые шэнжэлгын, залуу багшанарые бэлдэлгын арюун нангин хэрэгтэ зорюулаа һэн.

Ц. Ц. Цыдыпов Шэтын областиин Агын Буриадай автономито округой Согто-Хангилай сомоной Хүйтэн гэжэ нютагта 1919 оной феврилиин 19 түрэнэн юм. Хургуули, Агын багшанарай училищи дүүргэнэнэйнгээ удаа 1939 оной сентябриин 1-һээ Эгэтын эхин хургуулида багшаар ажаллажа эхилһэн намтартай. Тиигээд удаань

Нархата хууринда буряад хэлэнэй багшаар хүдэлжэ байханаа, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда мордоо хэн. 111-дэхи танково-десантна бригадада дайдалдажа, Польшо, Чехословаки сүлөөлэлсэжэ, Илалтын үдэр хүрэтэр эрэлхэг зоригтойгоор тэмсэлдэ хабаадалсаа.

1946 ондо Совет Армиин зэргэһээ табигдаһаар Буряадай гүрэнэй багшанарай институтдай хэлэ бэшэгэй факультедэй оюутан болоо хэн. Институдта нуража байхадаа, республикынгаа Гэгээрэлэй яаманай инспекторээр, багшанарай мэргэжэл дээшлүүлгын институтдай методистаар ажаллаа. Институт дүүргээд, 1952 оной октябрь нарада Педагогикын эрдэмэй академиин Национальна хургуулийн эрдэм-шэнжэлгын институтдай аспирант болоод, 1956 ондо педагогикын эрдэмэй кандидатай диссертаци хамгаалаа юм. Тиигээд Буряадай багшанарай институтта ассистентээр хүдэлжэ эхилээ хэн.

Тэрэ сагһаа хойшо таһалгаряагүйгөөр аяр 50-яад жэлэй туршада багшалаа. 1973 ондо Ц. Ц. Цыдыпов Новосибирскдэ эрдэмэй докторой диссертаци хамгаалаа бэлэй. Удаань 1977 ондо буряад хэлэ бэшэгэй кафедрин профессорэй нэрэ зэргэ тэрээндэ олгогдоо хэн. 1975 онһоо арба гаран жэлэй туршада институтдай буряад хэлэ, бэшэгэй кафедрые даажа ябаа, 1986 онһоо кафедрада профессорээр хүдэлөө.

Ц. Ц. Цыдыповэй эрдэмэй хүдэлмэринүүд буряад хэлэнэй грамматикын, синтаксисэй, буряад хэлэ зааха онол аргын орёо асуудалнуудта зорюулагданхай юм. Хэлэ бэшэгэй болон онол аргын талаар табяад хүдэлмэри бэшээ. Олонхи хүдэлмэринүүдын буряад хэлэнэй грамматикын урда тээн шэнжэлэгдээгүй асуудалнуудта хабаатай. Зарим тэдыень нэрлэбэл, иимэ: «Бэ, ааб» гэхэн зүйр үгэнүүд тухай» (1951), «Буряад хэлэнэй морфологическа бүридэл» (1958), «Буряад хэлэнэй аналитическа бүридэлүүд» (1972), «Буряад хэлэнэй холбуулал» (1978), «Буряад хэлэнэй синтаксис» (1985). Эдэ хүдэлмэринүүд соо шэнжэлэгдэн теоретическэ асуудалнуудта яһала тодо харюунууд үгтэһэн байха юм.

Дунда хургуулида буряад хэлэ зааха асуудалнуудые гүнзэгыгөөр шэнжэлжэ, методическа заабаринуудые зохёолгодо профессор Ц. Ц. Цыдыповэй оруулһан хубитань ехэ. 1955 ондо буряад хэлэнэй багшанарта методическа туһаламжа болгон, «Табадахи класста үгын бүридэл үзэлгэ» гэхэн ном бэшээ бэлэй. Тус хүдэлмэри буряад хэлэнэй онол аргын үндэһэ хуури табилгада ехэ удха шанартай байжа. багшанарай саг үргэлжэ хэрэглэхэ шухала номуудай нэгэн болоһон юм. Удаань «5–7-дохи ангинуудта буряад хэлэ заалгада хабаатай асуудалнууд» (1958), «Фонетикэ ба морфологи заалга. 5–6-дахи классуудай багшанарта туһалбари» (1961) гэхэн хүдэлмэринүүд бэшэгдээ. Эдэ хүдэлмэринүүд тэрэ сагта багшанарта эгээл шухала, хэшээл бүхэндэ хэрэглэхэ туһатай номуудын боложо үгэһэн байха юм.

1967 ондо «Буряад хэлэнэй методико» гэхэн хүдэлмэрэ хэблүүлээ. Энэ ном дотор багшанарай дүй дүршэл, буряад хэлэ зааха теори ба практика гүнзэгыгөөр шэнжэлэгдэнхэй. Номдонь хабсаралта болгогдон «Буряад хэлэнэй морфологи болон синтаксисэй структурно-логическа схемэнүүд» оруулагданхай.

Буряад хэлээр хуралсалай учебнигүүдые зохёолгодо, тэрэниие найжаруулгада Ц. Ц. Цыдыпов ехэ үүргэ дүүргээ. Багшанартай хамта зохёһон «Буряад хэлэн» (5-дахи ангиин учебник), «Буряад хэлэн» (6–7-дохи ангинуудай учебник) гэхэн

номуудаар хурагшад түрэл хэлээ судалаа юм. Мүн тиихэдэ буряад хэлэнэй программаар методическа заабаринуудые зохёолгодо хабаадалсаһан авторнуудай нэгэн болоно.

Олон жэлэй туршада дээдэ хургуулида багшалхадаа, оюутадай үзэхэ номуудые, зохёохо хэрэгтэнь ехэ оролдолго гаргаһаниинь найшаалтай. 1985 ондо профессор Ц. Ц. Цыдыповэй бэшэһэн «Буряад хэлэнэй синтаксис» хэблэгдээ, харин «Буряад хэлэнэй морфологи» гэхэн номынь хүүлдэнь хэблэгдээ.

Ц. Цыдыпов хадаа багшанарые бэлдэлгэдэ хэды ехэ нүлөө оруулаа гээшэб! Мүнөө олон тоото шабинанынь ажалдаа амжалта туйлажа, зариманиинь наһанайнгаа амаралтада гарабашье, дунда болон ехэ хургуулинуудташые хүдэлжэ байгаашье наа, багшынгаа үгэһэн хэшээл-заабаринуудые мартангүй хэрэглэжэ ябанад.

Цей-Жаб Цыдыпович 1947 онһоо КПСС-эй гэшүүн, олон жэлдэ ниитын хүдэлмэридэ эдэбхитэйгээр хабаадажа ябаһан. Тиихэдэе институтайнгаа парткомой, профкомой гэшүүнээр хэдэн дахин хунгагдаһан, институтда хэблэгдэдэг олон хэнгээр гарадаг сониной редактор байһан юм. Ц. Ц. Цыдыпов Буряадай АССР-эй, Арадай эрдэм хуралсалай яаманай хуралсалай-методическа соведэй гэшүүн. Буряадай эрдэмэй түбэй Ниитын эрдэмэй институтай дэргэдэхи монгол хэлэ шэнжэлхэ талаар кандидадай диссертаци хамгаалгын тусхай соведэй гэшүүн байһан юм.

Профессор Цыдыпов хэлэ бэшэгэй асуудалнуудаар үнгэргэгдэдэг зүблөөнүүдтэ, конференцинуудтэ эдэбхитэйгээр хабаадалсадаг хэн.

Ц. Ц. Цыдыповэй эрдэмэй болон ба багшалһан хүдэлмэри, мүн дайнда харуулһан баатар габьяань үндэрөөр сэгнэгдэнхэй. Тэрэ «Улаан Одоной», «Алдар Солын» III шатын орденуудаар, олон медальнуудаар шагнагданхай. Мүн тиихэдэ «Эрхим тагнуулшан», СССР-эй арадай гэгээрэлэй отличнигай тэмдэгээр шагнагдаһан намтартай. Үшөө тиихэдэ буряад хэлэ шэнжэлхэ, хүгжөөхэ хэрэгтэ ехэ габьяатай байһанайнь түлөө профессор Цыдыповтэ Буряадай АССР-эй ардэмэй габьяата ажал ябуулагша гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэ олгогдонхой, хүндэлэлэй грамотануудааршые шагнагданхай.